

Казá, *-ы, ж. рус. Козá*. Канцэртная зала «Мінск» / Концертный зал «Минск». Назва ўтворана спосабам кампрэсіўнага словаўтварэння (абрэвіяцыя): *канцэртная зала*.

У перспектыве ў Слоўніку можна падаць таксама некаторыя гістарычныя звесткі пра ўзнікненне таго ці іншага аб'екта і яго неафіцыйную назву, інфармацыю пра месцазнаходжанне аб'екта наймення, транслітарацыю неафіцыйных мікратапонімаў лацінскімі літарамі для замежных гасцей г. Мінска.

Бібліяграфічны спіс

1. Елистратов, В. С. Словарь московского арго / В. С. Елистратов. – Москва : Русские словари, 1994. – 702 с.
2. Квашнина, Е. Н. Особенности микротопонимии уральского города / Е. Н. Квашнина // Общество. Среда. Развитие (Тетра Нумера). – 2009. – Вып. № 3. – С. 145–148.
3. Киселева, Л. А. Вариативные наименования остановок городского общественного транспорта (на материале Красноярска) / Л. А. Киселева // Лингвистический ежегодник Сибири. – Красноярск, 2003. – С. 150–155.
4. Никитина, Т. Г. Молодежный лексикон г. Пскова. Толковый словарь / Т. Г. Никитина, Е. И. Роголева. – Псков : Логос Плюс, 2011. – 204 с.
5. Подберёзкина, Л. З. Лингвистическое градоведение о перспективах исследования языкового облика Красноярска / Л. З. Подберёзкина // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения : науч.-метод. бюллетень / Краснояр. гос. ун-т / по ред. А. П. Сковородникова, – Красноярск; Ачинск : Красноярский ун-т, 1998. – Вып. 6. – С. 22–30.
6. Синдаловский, Н. А. Словарь петербуржца / Н. А. Синдаловский. – СПб : Норинт, 2002. – 320 с.
7. Словарь неофициальных топонимов г. Смоленска / авт.-сост. Д. В. Бутеев, В. Ю. Сергеев, А. Г. Сибиченков; ред. В.В. Никифорова; ассоциация «Без-серебряный векъ». – Смоленск : Маджента, 2014. – 336 с.
8. Шарифуллин, Б. Я. Язык современного сибирского города / Б. Я. Шарифуллин // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения : Научно-метод. бюл. / Краснояр. гос. ун-т / под ред. А. П. Сковородникова. – Красноярск ; Ачинск : Красноярский университет, 1998. – Вып. 5. – С. 8–27.

КАНАТАТЫЎНЫЯ ДЗЕЯСЛОВЫ Ў ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ «ТЛУМАЧАЛЬНАГА СЛОЎНІКА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ»)

В. Ю. Раманава (Мінск, Беларусь)

У сучасным беларускім мовазнаўстве актыўна даследуюцца пытанні канататыўнай семантыкі слова. Вядома некалькі дзясяткаў прац, у якіх лексемы-канататывы, што належаць да той ці іншай часціны мовы, аналізуюцца на розных моўных узроўнях. У прыватнасці, падрабязна былі разгледжаны дзея-

словы ў дыялектнай мове і мове мастацкіх твораў. У дадзеным артыкуле пералічаны зместава-тэматычныя асаблівасці канататыўных дзеясловаў літаратурнай мовы. Вынікам аналізу сэнсавых уласцівасцей стала вылучэнне лексіка-семантычных груп канататыўных прэдыкатаў.

Ключавыя словы: стылістычна маркіраваная лексіка; канататыўныя дзеясловы літаратурнай мовы; узуальная канатацыя; тэматычныя групы дзеясловаў; лексіка-семантычныя групы дзеясловаў.

Фонд канататыўных дзеясловаў літаратурнай мовы адносна поўна адлюстраваны ў «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» [2]. Менавіта да апошняга мы звярнуліся ў пошуках лексічнага матэрыялу. У дадзеным артыкуле разгледзім сутнасць зместу канататыўных прэдыкатаў.

Вынікам апрацоўкі дадзеных слоўніка стала выяўленне каля 4500 канататыўных дзеясловаў. Вылучэнне праводзілася на падставе наяўнасці асаблівых памет (пры загалюным слове або пры адным ці некалькіх значэннях слова). Да іх ліку адносяцца паметы эмацыянальнай ацэнкі і стылістычныя: *перан.* (пераноснае), *разм.* (размоўнае), *груб.* (грубае), *пагард.* (пагардлівае), *зневаж.* (зневажальнае), *недабр.* (неадабральнае), *асудж.* (асуджальнае), *незадав.* (незадавальнальнае), *лаянк.* (лаянкавае), *іран.* (іранічнае), *жарт.* (жартаўлівае). У лік канататыўных былі ўключаны дзеясловы, што ўвайшлі ў склад фразеалагічных спалучэнняў.

Вядома, што ў мове прынята вылучаць два тыпы канатацыі: узуальную (характэрную лексічным адзінкам дзякуючы наяўнасці генетычных сувязяў, пэўных фармальных сродкаў і метафарычнага пераносу) і аказіянальную (характэрную лексічным адзінкам толькі ва ўмовах пэўнага кантэксту). Апошняя з'яўляецца вынікам маўленчай сітуацыі, таму фактычна яе немагчыма зафіксаваць у слоўніку [1].

Лексікаграфічныя даведнікі фіксуюць словы з узуальнай канатацыяй. У сістэме ўласна канататыўных дзеясловаў, занатаваных у ТСБЛМ, можна вылучыць такія тэматычныя групы, як «чалавек» і «прырода». Кожная з іх адрозніваецца разнастайнасцю лексіка-семантычных груп (далей ЛСГ). Падрабязней спынімся на іх аналізе.

Сярод дзеясловаў-канататываў з тэматычнай групы «чалавек» можна вылучыць 13 ЛСГ: перамяшчэнне ў прасторы, характарыстыка маўлення, інтэлектуальны ўзровень, фізіялагічныя дзеянні, працоўная дзейнасць і яе інтэнсіўнасць, творчая дзейнасць, эмацыянальная сфера, грамадскія ўзаемаадносіны, паводзіны, фінансавыя магчымасці, фізічнае ўздзеянне на чалавека, нанясенне шкоды чалавеку, аднаактныя дзеянні-гукі.

Так, першая – перамяшчэнне ў прасторы – уключае дзеясловы з семантычнымі кампанентамі, якія падкрэсліваюць асаблівасці перамяшчэння чалавека: *хуткасьць: вы́слізнуць* (с. 168), *загізаваць* (с. 261), *прыдждаць* (с. 640), *трухаць* (с. 829); *павольнасць (дадзьбаць* (с. 208), *дзьбаць* (с. 236), *кльгаць* (с. 368), *тышчыцца* (с. 837); адсутнасць мэтанакіраванасці (*брындаць* (с. 120), *соўгацца* (с. 768), *гучнасць (гоцаць / гоцкаць* (с. 195)).

Другая група складаецца з дзеясловаў, што характарызуюць маўленне, а дакладней яго якасці. Напрыклад, хуткасць: *балабоніць* (с. 102), *лапатаць* (с. 391), *цадзіць* (с. 902); сапраўднасць інфармацыі: *брахаць* (с. 118), *збрахаць* (с. 292), *чмуціць* (с. 925); сіла гучання: *вышчарыцца* (с. 172), *екатаць* (с. 245), *рыкаць* (с. 713); частата: *дудзець* (с. 233), *енчыць* (с. 245), *звягаць* (с. 296), *канькаць* (с. 344); выразнасць: *мыкаць* (с. 441), *пыкаць* (с. 660).

Трэцяя група ўключыла прэдыкаты, што ацэньваюць інтэлектуальны ўзровень асобы: *здаўмецца* (с. 298), *змікіць* (с. 306), *змудрагеліць* (с. 306), *расшалопаць* (с. 702), *сапсець* (с. 733), *собіць* (с. 767), *чмурэць* (с. 925), *шалопіць* (с. 932).

Чацвёртая група дзеясловаў – т. зв. фізіялагічныя дзеянні, то бок тыя, якія звязаны з фізіялогіяй чалавека: *бабіць* (с. 99), *бурболіць* (с. 123), *выпетраць* (с. 164), *жлуціць* (с. 249), *жэрці* (с. 249), *засмактаць*² (с. 282), *злопаць* (с. 304), *казеліць* (с. 329), *касабочыцца* (с. 353), *керхаць* (с. 361), *лыкаць* (с. 405), *нарэзацца* (с. 469), *насёрбацца* (с. 470), *пасавець* (с. 559), *перхаць*² (с. 593), *прыкархнуць* (с. 641), *прымгнуць* (с. 644), *сербануць* (с. 745), *спалатнець* (с. 771), *спасці* (с. 772), *спружыніць* (с. 777), *сусліць* (с. 800), *сцёбаць* (с. 804), *хаўкаць* (с. 893), *хлёбаць* (с. 897), *цвэгаць* (с. 904).

Працоўную дзейнасць чалавека і яе інтэнсіўнасць адлюстроўваюць дзеясловы пятай групы: *валаводзіць* (с. 132), *вычвараць* (с. 172), *выштукаваць* (с. 172), *згрудзіць* (с. 297), *ішачыць* (с. 326), *кальміць* (с. 334), *кешкацца* (с. 361), *лайдачыць* (с. 390), *лапаціць* (с. 392), *мажджэрыць* (с. 411), *насабачыцца* (с. 469), *наторкаць* (с. 474), *праваждацца* (с. 609), *правалаводзіцца* (с. 610), *размажджэрыць* (с. 681), *рапаравачь* (с. 688), *расшэйгаць* (с. 702), *саматужнічаць* (с. 731), *смыкаць* (с. 766), *спудлаваць* (с. 778), *струбіць* (с. 790), *суцяжнічаць* (с. 801), *такарнічаць* (с. 813), *угаціць* (с. 845), *цяпаць* (с. 916), *чапурыцца* (с. 919), *шпарыць* (с. 941), *шураваць* (с. 945).

У асобную групу варта выдзеліць прэдыкаты, звязаныя з творчай дзейнасцю: *дрынкаць* (с. 232), *крамзольціць* (с. 374), *скрэзмзаць* (с. 758), *счыркаць* (с. 807).

Эмацыянальную сферу чалавека прадстаўляюць дзеясловы сёмай групы: *закапыліць* (с. 266), *закарцець* (с. 266), *зарумзаць* (с. 280), *змардавацца* (с. 305), *карабаціць* (с. 347), *кукаваць* (с. 383), *нажахацца* (с. 456), *пакарабаціць* (с. 532), *свіцецца* (с. 741), *уз'юрыцца* (с. 853).

Шматлікай аказалася група дзеясловаў, што адлюстроўваюць грамадскія ўзаемаадносіны: *віжавачь* (с. 142), *звяднічаць* (с. 293), *зводнічаць* (с. 295), *згрудзіцца* (с. 297), *знюхацца* (с. 309), *зубаскаліць* (с. 312), *касавурыцца* (с. 353), *малпаваць* (с. 415), *манежыцца* (с. 416), *міндальнічаць* (с. 433), *нажахаць* (с. 456), *падбрэхваць* (с. 512), *падлабуніцца* (с. 516), *пакепліваць* (с. 533), *папасвацца* (с. 546), *пацвельвацца* (с. 571), *пялегаваць* (с. 662), *расславіць* (с. 695), *рахавацца* (с. 704), *тарокацца* (с. 818), *удыгаць* (с. 847), *фіскаліць* (с. 884), *фундзіць* (с. 888), *чмурыць* (с. 925), *чыкацца* (с. 928), *шапкаваць* (с. 933), *шманаць* (с. 939), *яхіднічаць* (с. 966).

У асобную групу варта вылучыць дзеясловы, якія характарызуюць паводзіны чалавека: *пракудзіць* (с. 619), *раскатурхаць* (с. 689), *распанець* (с. 692), *расперазацца* (с. 693), *спракудзіць* (с. 777), *фамільярнічаць* (с. 877), *фанабэрыцца* (с. 877), *фіглярнічаць* (с. 882), *фінціць* (с. 884), *чубіцца* (с. 926), *шалудзівець* (с. 932), *шальмаваць* (с. 932), *шпегаваць* (с. 941), *яршыцца* (с. 965).

Фінансавыя магчымасці асобы дэманструюць наступныя прэдыкаты: *збедніцца* (с. 291), *прыбедніцца* (с. 636), *раскашэліцца* (с. 689), *шыкаваць* (с. 948).

Адзінацатая група дзеясловаў перадае фізічнае ўздзеянне на чалавека: *абаджгаць* (с. 11), *абадзьмуць* (с. 11), *жарнуць* (с. 248), *зыбаць* (с. 313), *нашмараваць* (с. 479).

Нанясенне шкоды (маральнай, матэрыяльнай і фізічнай) чалавеку перадаецца словамі: *абадраць* (с. 11), *абжуліць* (с. 17), *затармасіць* (с. 285), *захвастаць* (с. 287), *кокнуць* (с. 370), *латашыць* (с. 393), *манежыць* (с. 416), *уджнуць* (с. 847), *укакошыць* (с. 853), *чубіць* (с. 926).

Група аднаактных дзеянняў, што суправаджаюцца адпаведным гукам: *тарахахнуць* (с. 817), *хлюпнуцца* (с. 897), *чвякацца* (с. 925), *чмякацца* (с. 925), *шабулдыхнуцца* (с. 931), *шарахнуцца* (с. 934), *шлёпацца* (с. 938), *шпокаць* (с. 941).

Такім чынам, былі пералічаны толькі тыя ЛСГ дзеясловаў, якія па сваім якасным і колькасным складзе аказаліся самымі шматлікімі. Адзначым, што мэтазгодна вылучыць яшчэ такія ЛСГ, як «волевыяўленне», «фізічныя пакуты», «доўгатэрміновыя дзеянні», «шматактныя дзеянні» і некаторыя іншыя.

ЛСГ дзеясловаў, якія мы ўключылі ў тэматычную групу «прырода», менш разнастайныя ў параўнанні з пералічанымі ЛСГ дзеясловаў тэматычнай групы «чалавек». Мяркуем, нешматлікасць ЛСГ тэматычнай групы «прырода» абумоўлена найперш тым, што ў сучасным грамадстве цэнтральнае месца займае асоба чалавека і яго зносіны з грамадствам.

У тэматычнай групе «прырода» было выяўлена 3 ЛСГ: стан наваколля, дзеянні-гукі, фізіялогія жывой прыроды.

Так, першая група – гэта прэдыкаты, якія характарызуюць стан наваколля: *зеўраць* (с. 301), *злыгаць* (с. 304), *покацца* (с. 605), *разлапушыцца* (с. 679), *распокнуцца* (с. 693), *расцвыркацца* (с. 700), *сквірчэць* (с. 754), *схвоснуцца* (с. 803), *трупцець* (с. 829), *чаўрэць* (с. 924).

Да другой групы адносяцца дзеянні-гукі, створаныя жывой ці нежывой прыродай: *дзюрчаць* (с. 224), *дзяўкаць* (с. 226), *зяхкаць* (с. 290), *зумкаць* (с. 313), *кугакаць* (с. 382), *курняўкаць* (с. 386), *турчаць* (с. 834), *цёхкаць* (с. 907).

Трэцяя група – дзеянні, звязаныя з фізіялогіяй жывых істот: *закажанець* (с. 265), *зарыгаць* (с. 280), *знутзіць* (с. 309), *зяхаць* (с. 314), *сцепануцца* (с. 804).

Невялікая колькасць канататыўных дзеясловаў з тэматычнай групы «прырода» засталася па-за межамі класіфікацыі. Для больш якаснай сістэматызацыі лічым мэтазгодным размеркаваць такія дзеясловы ў ЛСГ «інтэнсіўнасць дзеяння» і «рэчыўны стан».

Асобна трэба сказаць пра шматзначныя канататыўныя дзеясловы. Асаблівасць апошніх у тым, што ў адрыве ад кантэксту яны могуць адносіцца да некалькіх ЛСГ. Прывядзём некаторыя прыклады. Так, дзеяслоў *джаць* (с. 220) у 1-ым значэнні («калоць, рانیць джалам») адносіцца да лексіка-семантычнай групы «нанясенне шкоды чалавеку», у 2-ім значэнні («хутка ісці або бегчы») – да групы «перамяшчэнне ў прасторы»; дзеяслоў *матлашыць* (с. 422) у 1-ым значэнні («ірваць на шматкі») і ў 2-ім значэнні («прыводзіць у бязладны стан») адносіцца да групы, звязанай з дзейнасцю чалавека, а ў 3-ім значэнні («біць, дубасіць») – да «нанясенне шкоды чалавеку»; дзеяслоў *пляжыць* (с. 603) у 1-ым значэнні («сячы, нішчыць; глуміць») адносіцца да групы «дзейнасць», у 2-ім значэнні («моцна біць каго-небудзь чым-небудзь») – да групы «нанясенне шкоды чалавеку»; дзеяслоў *рачкаваць* (с. 704) у 1-ым значэнні («поўзаць на карачках, ракам») – да групы «перамяшчэнне ў прасторы», у 2-ім значэнні («цяжка працаваць сагнуўшыся») – да групы «працоўная дзейнасць і яе інтэнсіўнасць»; дзеяслоў *смылець* (с. 766) у 1-ым значэнні («пячы, балець») адносіцца да групы «фізічныя пакуты», у 2-ім значэнні («пра душэўны боль: мучыць, непакоіць») – да групы «эмацыянальная сфера», у 3-ім значэнні («слаба, без полымя гарэць; тлець») – да групы «інтэнсіўнасць дзеяння» (з тэматычнай групы «прырода») і іншыя.

Лічым унікальнымі такія дзеясловы яшчэ і па той прычыне, што веданне значэння іх семы не гарантуе ўжывання ў правільным кантэксце. Пытанне пра тое, што паслужыла падставай для суіснавання ў адной лексеме лагічна розных значэнняў, застаецца адкрытым.

Такім чынам, на матэрыяле ТСБЛМ намі было вылучана каля 4500 канататыўных дзеясловаў, якія характарызуюць жыццё чалавека ў розных яго праяўленнях і свет прыроды. Па прыблізных падліках яны складаюць амаль 3 % ад агульнай колькасці лексем, занатаваных у слоўніку. Канататыўнасць дзеяслова звязана з азначнасцю, вобразнасцю, эматыўнасцю і экспрэсіўнасцю. Для абазначэння лексем, у складзе якіх існуюць пералічаныя паказчыкі, існуе сістэма спецыяльных памет.

Стылістычна маркіраваныя дзеяслоўныя адзінкі для зручнасці іх даследавання мы падзялілі на 2 тэматычныя групы: «чалавек» і «прырода». Унутры кожнай з названых былі вылучаны лексіка-семантычныя групы, адпаведна 13 ЛСГ і 3 ЛСГ. Падкрэслім неабходнасць больш дэталёвага вывучэння асаблівасцей структуры дзеясловаў-канататываў унутры кожнай ЛСГ.

Бібліяграфічны спіс

1. Лобань, Н. П. Аказіянальная канатацыя і шляхі ўзнікнення аказіянальных канатацыйных значэнняў слова [Электронны рэсурс] / Н. П. Лобань // Рэпазіторый БДПУ. – Рэжым доступу: <http://elib.bspu.by/handle/doc/919>. – Дата доступу: 09.08.2021.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.